

RESUMO

Nos últimos anos por diversos motivos, as construcións rurais tradicionais foron caendo en desuso. Esta tendencia trae consigo o seu abandono ou deterioro, o que está provocando a súa desaparición. Nestas construcións plásmanse toda unha serie de coñecementos, practicas e realidades socioeconómicas que forman parte intrínseca da nosa identidade como pobo, polo que é un deber de todos protexer o noso patrimonio, que constitúe un legado para xeracións futuras.

Partindo da idea de que non é posible manter todo o patrimonio popular existente, parece lóxico tratar de conservar aquilo máis importante, por iso é polo que xorde a necesidade de catalogar estes bens. No artigo descríbese a metodoloxía deseñada polo noso equipo para realizar a catalogación do devandito patrimonio. Inclúense parte dos resultados obtidos utilizando a metodoloxía antes mencionada para o caso dos hórreos existentes no concello do Corgo.

PALABRAS CLAVE

Construcións rurais tradicionais, muíños, pombais, cruceiros, petos de ánimas, hórreos.

1 INTRODUCCIÓN

A denominada construción rural tradicional engloba todas aquelas obras realizadas mediante autoconstrución polos habitantes dunha zona, que son ademais os seus usuarios, en épocas anteriores á contemporánea. As construcións rurais tradicionais resultan de grande importancia para a sociedade actual. En primeiro lugar, representan o esforzo dos nosos antepasados por viviren na natureza e aproveitar os seus recursos, por respecto cara a eles debemos facer o posible para conservar, polo menos, o máis emblemático. En segundo lugar, trátase dun dos elementos do contorno visual máis importantes, de modo que non se pode comprender a paisaxe galega sen as súas construcións. O estilo construtivo tradicional imprímelle tanto ou máis carácter á paisaxe que o propio relevo ou a vexetación. A súa importancia na paisaxe é tal que nalgúns casos constitúe ata o emblema dunha zona, tal é o caso dos muíños de vento na Mancha e dos hórreos en Galicia. En

Ortiz Sanz, Juan

juan.ortiz@usc.es

Enxeñeiro agrónomo

Profesor Titular de Universidade na

Universidade de Santiago de Compostela

Piñeiro Gómez, Miguel Ángel

miguelpigomez@yahoo.es

Enxeñeiro agrónomo

terceiro lugar, trátase dun exemplo de construción plenamente integrado no medio, non só na paisaxe. A construción tradicional é unha fonte de investigación e aprendizaxe pouco explorada ata a data; o seu estudo pode contribuír a solucionar algúns problemas de impacto ambiental xerados pola construción moderna. En cuarto lugar, nelas móstrase o dominio absoluto dos materiais de construción tradicionais con que contaban os seus autores.

Desde hai unhas décadas, deixouse paulatinamente a construción tradicional, irrompendo na paisaxe rural as construcións actuais, diferentes das anteriores. Non se prestou a atención que merecen nin elas nin os seus autores, de modo que as técnicas estanse perdendo definitivamente da memoria colectiva ao mesmo ritmo co que morren os últimos mestres de obra, construtores, serranchíns ou canteiros do medio rural. Dentro de poucos anos será moi complicado coñecer como se realizaban determinadas obras ou solucións construtivas. Os cambios nas técnicas produtivas, o despoboamento, a mellora das infraestruturas de comunicación e o desenvolvemento de novos materiais de construción poden citarse como algunhas das causas deste proceso.

En definitiva, é preciso conservar e estudar as construcións tradicionais, volver a vista cara a elas e os seus autores e así aprendermos para mellorar. Se os nosos antepasados, con técnicas rudimentarias, foron capaces de xerar unhas construcións rurais tan boas, nós, en época da tecnoloxía, estamos obrigados a obter resultados mellores aínda ca eles.

No presente artigo abórdase un tema relacionado coa conservación destas construcións: a súa catalogación como elementos patrimoniais a conservar. No apartado 2 expóñense as particularidades da súa catalogación. No punto 3

do traballo, descríbese a metodoloxía deseñada polo noso equipo de traballo para realizar a catalogación de devandito patrimonio, aplicada xa dun modo experimental en diferentes concellos. Os apartados 4, 5 e 6 son parte dos resultados obtidos no devandito proceso de catalogación no caso concreto dos hórreos no concello do Corgo.

2 A CATALOGACIÓN DOS ELEMENTOS PATRIMONIAIS

A normativa vixente di que os plans xerais de ordenación municipal conterán obrigatoriamente un catálogo dos elementos que polos seus valores naturais ou culturais, ou pola súa relación co dominio público, deban ser conservados ou recuperados. Trátase de instrumentos complementarios dos plans que teñen por obxecto identificar os núcleos rurais, construcións, instalacións, recintos, xardíns, monumentos, inmobles, conxuntos destes ou outros elementos que merezan ser obxecto de especial protección e que se considere conveniente conservar, mellorar ou recuperar. Formarán parte do catálogo aquelas vivendas, hórreos, fontes, cruceiros, muíños, pazos, igrexas, pontes, xacementos arqueolóxicos, etc., de singulares características ou valores culturais, históricos, artísticos, arquitectónicos, arqueolóxicos, etnográficos ou paisaxísticos.

A catalogación de castros ou da denominada arquitectura histórica presente no medio rural ten unha metodoloxía moi clara. A maioría das veces a súa antigüidade, o seu carácter monumental ou singular e a súa escaseza fai que todos eles sexan considerados patrimonio de primeira categoría e entren directamente a formaren parte do catálogo do PXOM como ben de interese a conservar. Con todo, a catalogación de arquitectura popular é ben distinta. Determinar que elementos dun conxunto patrimonial popular son os máis valiosos que outros implica un labor moi custoso.

Hai que partir do feito inevitable de que o propio transcurso histórico fará que determinados tipos arquitectónicos vaian perdendo o seu interese en detrimento de outros. A forma mellor, máis natural e económica de conservalos sería atopar un novo uso para elas, conseguir que os produtos de

calidade necesiten delas para seren mellores ou máis atractivos, ou que a sociedade se de conta das bondades ecolóxicas destas construcións como alternativa clara á solución de problemas ambientais. Con todo, neste momento, a rehabilitación é unha opción na que a maioría dos propietarios particulares prefere non meterse.

A desaparición de tipos construtivos é un feito que vén ocorrendo desde que o home prehistórico deixou as cavernas e comezou a construír cabanas. Gran parte do territorio de Galicia, por exemplo, fai algúns séculos, estaba cheo de pallozas, das que apenas queda rastro hoxe. Así pois, estamos asistindo á perda de vixencia de moitos tipos construtivos no medio rural, entre eles os hórreos. Unha perda que, ademais, parece irremediable, dado o progresivo e paulatino despoboamento do medio rural.

Cremos que non é posible conservar todo o patrimonio construído popular existente na actualidade. Para poder facelo sen que resultase abusivo para os habitantes de cada zona, sería necesario articular liñas de axuda adecuadas e moi custosas. Os recursos económicos necesarios para a conservación do patrimonio en países coma o noso, destínanse maioritariamente ao vasto patrimonio histórico/artístico. Na asignación de recursos, en xeral, a arquitectura histórica sempre lle gañará a partida á popular no rural. Comeza a ser urxente xa seleccionar os mellores elementos do patrimonio popular para a súa catalogación e protección, para centrar os nosos esforzos nos máis interesantes e asegurar así que non se arruínen.

3 METODOLOXÍA DE CATALOGACIÓN DAS CONSTRUCCIÓN RURAIS TRADICIONAIS

Trataríase entón de pescudar que elementos da arquitectura popular contan con máis interese para a súa conservación. A resposta non é tan automática como no caso de castros ou capelas. Ao tratarse a arquitectura popular dunha arquitectura dos conxuntos, o interese de conservar un determinado exemplar vén determinado en gran medida pola contribución do devandito exemplar de lle proporcionar valor ao conxunto. A variedade de clases de edificacións

diferentes, por exemplo, é unha desas características que proporcionan valor ao conxunto construído popular. Por esta razón, na nosa opinión, todos os catálogos deberían conter, polo menos, un exemplar de cada clase de construción popular, non só de vivendas, hórreos, muíños e petos de ánimas, senón tamén das palleiras, alpendres, pombais, corredoiras, socalcos, pequenos pontigos ou valados. Para seleccionar os máis interesantes dentro de cada clase, propomos unha metodoloxía composta por catro fases: inventario, caracterización, valoración e selección.

a. Inventario

Outra das características que proporciona valor ao conxunto deste patrimonio é a súa presenza en todo o territorio. É necesario entón procurar manter esa difusión territorial, polo que consideramos adecuado incluír no catálogo un exemplar polo menos de cada zona ou parroquia do territorio estudado. Para poder facelo, hai que coñecer, visitar e documentar todos os exemplares da clase estudada da zona e saber a súa localización exacta.

b. Caracterización

Dentro de cada clase de construción tamén adoita existir gran variedade, aspecto que, como xa dixemos, proporciona valor ao conxunto edificado. A caracterización permitíranos coñecer qué aspectos do conxunto son máis abundantes e que aspectos son máis raros ou excepcionais. Resultan máis interesantes para a súa conservación os exemplares menos típicos da zona, porque son os que proporcionan máis variedade ao conxunto.

A caracterización da arquitectura popular e o establecemento de tipos realízase mediante unha fase de análise e outra de síntese. Durante a primeira fase analízanse múltiples aspectos en cada exemplar rexistrado: materiais e elementos de construción (no caso dos hórreos, por exemplo, cimentación, soportes, tornarratos, celeiro, elementos ornamentais, etc.), forma en planta, antigüidade aproximada e estado de conservación. Na fase de síntese determínase qué características das estudadas empregáranse para establecer a clasificación tipolóxica. Por exemplo,

como veremos máis adiante, no caso dos hórreos do Corgo, a clasificación tipolóxica estableceuse en base a tres características soamente: os materiais, a forma en planta e a antigüidade. Unha vez elaborada a clasificación, determínase a abundancia relativa de cada tipo na zona de estudo.

c. Valoración

A valoración consiste en determinar o interese para a súa conservación de cada construción do inventario, de modo que as máis interesantes sexan as candidatas a entrar a formar parte do catálogo do PXOM do concello. Trátase de reducir a subxectividade á hora de seleccionar exemplares, de modo que podamos xustificar adecuadamente a súa inclusión no catálogo.

É preciso entón de establecer uns criterios de avaliación que consideren os aspectos que determinan a importancia de cada exemplar. O interese tipolóxico, o interese artístico/construtivo, a antigüidade, o interese paisaxístico, o interese territorial ou o estado de conservación son algúns exemplos destes criterios. No caso dos hórreos, por exemplo, consideramos o criterio “rarezas ou excelencias” para valorar aqueles casos que contan con elementos decorativos moi singulares, o que son de gran tamaño (lonxitude e número de cepas) o que súa disposición es especial (están moi elevados, en unha forte pendente, formando parte de unha entrada). Unha vez establecidos os criterios, é necesario determinar un sistema de valoración e ponderación de cada criterio, tratando de reflectir cal deles ten máis importancia relativa sobre os demais. Para rematar, haberá que valorar cada exemplar segundo os criterios establecidos, mediante un sistema de selección e/ou puntuación de cada construción, que sexa sinxelo e fácil de aplicar. O resultado final de todo este proceso será unha relación valorada do tipo de construcións populares estudado, ordenados de maior a menor interese para a conservación.

d. Selección

O catálogo elaborárase mediante selección entre todos os exemplares inventariados. De cada clase

de construción (de hórreos, de muíños, de pombais, etc.), propomos seleccionar polo menos o máis valorado de cada parroquia, sempre que acade un valor mínimo, e o máis valorado de cada tipo tradicional (un dos de planta cadrada, un de planta rectangular, uno dos de madeira, un dos de pedra, etc.), completando o catálogo cos mellor situados na relación valorada obtida na fase anterior. A cantidade de elementos a incluír no catálogo e unha decisión que pode variar en función do total de construcións inventariadas e do valor de cada una delas.

4 O CONCELLO DO CORGO E AS SÚAS CONSTRUCCIÓNS TRADICIONAIS

O concello do Corgo está situado no centro da provincia lucense, formando parte da comarca de Lugo, limitando cos concellos de Lugo, Castroverde, Baralla, Láncara, O Páramo e Guntín. O concello contaba no ano 2009 segundo o INE cunha poboación de 3993 habitantes repartidos nun total de 38 parroquias.

O clima encádrase dentro do dominio oceánico continental característico das terras interiores luguesas. A paisaxe é eminentemente agraria, e no que se refire á vexetación conta con ampla variedade de especies frondosas autóctonas (castaños, carballos, bidueiros), de grande interese ecolóxico e paisaxístico, alternando estas especies arbóreas, con zonas de matorrais, praderías e campos de cultivo.

Dentro da construción popular do concello do Corgo, e que se fai extensiva a toda Galicia podemos mencionar a presenza de pazos, vivendas, igrexas, muíños, pombais, cruceiros, petos de animas, palleiras e por suposto, o hórreo.

Fig. 1 - Casa de xisto

As vivendas predominantes son de dous andares, formando un limpo e rotundo volume prismático de boas dimensións, que presenta unha grande austeridade e sinxeleza, que nace cunha base regular (rectangular ou cadrada). Sobre esta base érguense os muros exteriores, que alcanzan grandes espesores 60-70 cm, e no caso de habelos, os interiores, ben en cachotería de xisto, ou de granito. A cuberta resólvese con catro vertentes usándose a lousa de xisto como elemento de cobertura con pendentes entre o 25° e os 35°. A cuberta vai montada sobre una armazón sustentante construído a base de madeira de carballo, ou máis raramente de castiñeiro.

Fig. 2 - Casa de granito

O concello do Corgo dispón dunha ampla rede hidrográfica, polo que no pasado, a carón dos ríos e regueiros que entrecruzan e drenan este territorio, implantáronse un gran número de muíños de río. En Galicia, estes muíños, foron unha peza moi importante na economía e no desenvolvemento das aldeas no pasado,

Fig. 3 - Muíño na parroquia de Quinte

constituíndo hoxe unha das construcións máis significativas da arquitectura popular galega.

O pombais aparecen no patrimonio etnográfico galego en menor medida que o hórreo. A construción de grandes pombais considerábase símbolo de status social e reservábase para os grandes solares de clases sociais altas. A maior parte dos pombais consisten nun corpo cilíndrico de base circular, cun radio exterior situado entre o

Fig. 4 - Pombal de cachotería de granito

metro e medio e os dous metros e unha altura aproximadamente igual ao seu diámetro, pechado cunha cuberta cónica, a miúdo substituída por unha cuberta a unha soa auga. Os muros do pombal están construídos cunha cachotería de xisto ou pedra granítica, as veces revocadas cunha capa de barro caleado. É moi pouco frecuente o caso dos pombais de cantería.

No concello do Corgo tamén podemos encontrar cruceiros. Os motivos da súa construción son diversos pero predomina o motivo da devoción. Tamén se constrúen cruceiros por ofrecemento ou para que preguen pola alma de quen o construíu

Fig. 5 - Cruceiro de Santo André de Chamoso

Fig. 6 - Peto de ánimas de San Cristovo

ou o mandou construír. Serve tamén o cruceiro como protección do viandante nunha encrucillada de camiños.

Os petos de ánimas xurdiron como unha forma de lles axudar ás ánimas ou almas en pena do purgatorio mediante esmolos e unha oración. Os petos de ánimas adóitanse atopar, xeralmente, nos cruzamentos de camiños. Tamén se poden atopar nos recintos da igrexa ou nos lados dun camiño. Os cruzamentos de camiños son os lugares máis frecuentes, pois eran os lugares máis concorridos polos veciños e tradicionalmente eran considerados un dos puntos con maior contacto co sobrenatural.

5 INVENTARIO DOS HÓRREOS DO CONCELLO DO CORGO

Para a realización do inventario dos hórreos do concello do Corgo realizouse un extenso traballo de campo. Foi necesario percorrer as 38 parroquias nas que se divide, cubrindo unha superficie total de 157,28 km². Debido á extensa superficie a rastrexar, foi necesario planificar coidadosamente as zonas de traballo, co fin de non deixar núcleos sen peitear, realizar os mínimos quilómetros posibles e evitar pasar varias veces por un mesmo lugar.

Para o traballo de campo fíxose uso da cartografía do IGN a escalas 1:50.000 e 1:25.000, e a cartografía 1:5000 da Xunta de Galicia, sobre a que íamos sinalando os hórreos en campo mediante un número. No mesmo tempo, realizábanse outras dúas operacións. Tomábanse varias fotografías de cada un dos hórreos e completábase unha ficha moi sinxela na que se anotaba o número do hórreo, o núcleo e a parroquia na que se atopaba, os números de fotografía correspondentes a cada hórreo e algunhas observacións oportunas en cada caso. Posteriormente, ao chegarmos á casa, descárganse as fotografías realizadas e mediante a axuda do visor do IGN ou do SIGPAC localízanse os hórreos atopados, co fin de coñecer as súas coordenadas UTM.

Foron inventariados un total de 246 hórreos, distribuídos de forma pouco homoxénea. Hai un gran número nalgúns parroquias para pasar a ser practicamente inexistentes noutras. Esta

diminución do número de hórreos débese fundamentalmente a que en algunhas parroquias cultivábase menos millo e o que se recollía era gardábase suspendido en cables en paleiras.

A realización do inventario viuse dificultada fundamentalmente por tres factores. O primeiro, a ampla superficie que peitear, o que nos obrigou a planificar detalladamente o traballo de campo. O segundo, a existencia dunha gran cantidade de pequenos núcleos de poboación diseminados dentro do concello, en xeral non moi separados uns doutros pero moi abundantes e dispersos. E o terceiro, o feito de que en moitas ocasións estas construcións atópanse agachadas pola mesma vivenda ou por construcións anexas a ela, cuestión que dificulta o seu achado.

Exclúense do traballo de caracterización os 3 hórreos modernos atopados, realizados con materiais metálicos.

Logo de realizar este labor de campo, unha vez localizados todos os hórreos do concello, introdúcese a información de cada un deles nunha base de datos, de cara á súa análise.

6 CARACTERIZACIÓN DOS HÓRREOS DO CONCELLO

Nos exemplares inventariados analizáronse os materiais dos seus elementos construtivos, a decoración, a antigüidade e o estado de conservación.

O hórreo, tamén chamado piorno, canastro, cabazo ou cabaceiro é unha das construcións típicas de Galicia e complementarias da vivenda rural. Está destinada a gardar o millo e outros froitos. A súa forma e o seu nome, varía dunhas zonas a outras, aínda que todos cumpren as condicións fundamentais de illamento do chan e ventilación para o secado do gran e de defensa contra os roedores.

a. Materiais dos elementos do hórreo

A continuación, explícanse os materiais dos diferentes elementos construtivos dos hórreos do concello.

A cimentación ou soleira pode ser natural no caso de que o terreo sexa de natureza pétrea. Se non é así, haberá que creala. A solución adoptada na maioría dos casos resólvese coa colocación dunha simple peza de pedra onde descargue o peso da estrutura. Cando o chan ten forte pendente é corrente a construción dun zócolo consistente nun macizo de cachotería de pedra, co fin de obter unha plataforma horizontal sobre a que apoiar os postes ou as cepas do hórreo.

Os soportes son pezas fundamentais do hórreo, xa que cumpren a función de recibiren o peso da cámara e transmitiren os esforzos ao cimento, ao mesmo tempo que illan a cámara da humidade do chan. Estes soportes adoptan catro formas diferentes: pés, cepas, celeiros e cepas macizas.

Fig. 7 - Pés (columnas ou esteos)

Os pés (columnas ou esteos) dispóñense en parellas equidistantes, cun número variable delas en función das dimensións do hórreo, cun mínimo de dúas parellas. Os materiais empregados para a súa construción son a madeira e a pedra.

Fig. 8 - Cepas graníticas

As cepas realízanse normalmente con pezas de cantería de forma variada, en lugares onde hai abundancia de granito. O número mínimo é de dúas, situadas debaixo dos lados menores, e a medida que aumenta a lonxitude do hórreo vanse colocando outras intermedias.

Fig. 9 - Hórreo sobre celeiro

O celeiro resulta do cerramento do espazo inferior do hórreo pola construción de catro paredes. A esta dependencia accédese mediante unha porta e nela almacénanse produtos do campo e pequenos apeiros de labranza.

Figs. 10 e 11 - Cepas macizas de cachotería de pedra granítica e de xisto, respectivamente

Na cepa maciza, a cámara elévase sobre un muro macizo de cachotería. Normalmente alcanza menos altura que os anteriores.

Os tornarratos son pezas que se sitúan entre a base da cámara e os soportes, cuxa función é a de impediren o acceso dos roedores ao hórreo, facilitando ao mesmo tempo o seu asentamento sobre os apoios. Cando teñen planta rectangular, abarcando cada par de pés ou esteos ou se dispoñen sobre as cepas, reciben o nome de mesa. No caso de hórreos de celeiro e nos de cepa

maciza, unha das solucións adoptadas para cumprir a función de tornarratos lógrase coa prolongación do piso da cámara cara o exterior, a modo de beiril, uns 10-15 cm. Outra solución consiste en colocar unha soa peza tallada de granito ou ben unha lámina de xisto que excede das dimensións da cámara e facendo un beiril continuo.

Fig. 12 - Tornarratos ou mesa

Fig. 13 - Tornarratos continuo

Fig. 14 - Tornarratos sobre columnas

A cámara ou celeiro é parte esencial do hórreo, pois nela é onde se almacena e seca o millo. É necesario diferenciar na cámara tres partes, cada unha delas cunha función ben definida; a estrutura, os elementos de pechadura, a porta e a cuberta.

A estrutura de cámara está constituída por un esqueleto a base de columnas verticais que se apoian en catro trabes horizontais que conforman o piso chamado grade. Pódese atopar de madeira, de pedra e de formigón. As súas dimensións están en relación co material que as constitúe: se son de madeira poden chegar a ter 4 ou 5 m de longo, se son de pedra de granito, a lonxitude máxima andará entre 1,50 e 1,80 m. Por esa razón cando o hórreo teña unha lonxitude de máis dun claro, as trabes laterais van en varias pezas que se unen entre si por medio de entalladuras que coinciden sobre os esteos ou cepas. O acabado do esqueleto estrutural na parte superior resólvese cun conxunto de trabes, iguais que as da parte inferior, denominadas soleiras, sobre as que descansa o tellado.

Fig. 15 - Doelas de madeira e estrutura de pedra

Fig. 16 - Doelas e estrutura de pedra

Fig. 17 - Doelas e estrutura de formigón

Fig. 18 - Estrutura de formigón e cerramento de ladrillo oco

Os elementos de pechadura da cámara nos hórreos rectangulares adóitanse denominar costais, as paredes, longas, e penais, as curtas. Os elementos de pechadura ou doelas, adoitan estar formados por táboas de madeira dispostas verticalmente, lixeiramente separadas unhas doutras (1-2 cm) co fin de obter unha boa aireación no interior da cámara que favoreza o secado do millo. As doelas están enlazadas entre si por táboas horizontais denominadas faixas ou cintas. Nalgúns casos as pechaduras están formadas por ladrillos ocos que se colocan transversalmente deixando as súas perforacións como aberturas de comunicación do interior da cámara co exterior. Tamén se constrúen barrotes verticais de formigón que deixan entre si as aberturas verticais e paralelas, imitando as doelas de madeira.

A situación da porta da cámara é variable, adoita ir nunha das paredes penais, situada fronte á eira; pero é frecuente atopala nun dos costais, xeralmente na parte media, aínda que non faltan casos nos que se atopa desprazada cara a un dos extremos.

Fig. 19 - Porta nun penal

Fig. 20 - Porta nun dos costais

A cuberta de cámara ten como misión proporcionarlle a estanquidade da auga exterior. A cuberta resólvese xeralmente a dúas augas, con cumieira paralela aos lados maiores ou costais.

b. Elementos decorativos

Fig. 21 - Pinche do penal con sobrepenas

Fig. 22 - Cruz

Fig. 23 - Pinaco

Os elementos decorativos aparecen desde os soportes ata a propia cuberta. Sobre o tellado, os hórreos frecuentemente levan terminais en forma de cruz, pináculos ou lampións en formas diversas (piramidal ou cuadrangular), unhas veces cun tratamento elemental e outras cun coidado traballo de cantería.

Fig. 24 - Pinturas nos costais dun hórreo

Destaca tamén a pintura nos costais como elemento decorativo, xa que adopta en ocasións variados cores e formas xeométricas, que moitas veces lles engade un valor importante.

c. Forma en planta

A forma da planta é maioritariamente rectangular, con cámara estreita e alargada, cunha dimensión maior na altura que na anchura, aínda que aparecen algúns casos de planta cadrada.

d. Antigüidade

En canto á antigüidade dos hórreos do Corgo, dificilmente algún supera os 100 anos, segundo diversas fontes. Moi posiblemente os de estrutura e cerramentos de madeira sexan os máis antigos, seguidos dos que contan con estrutura de pedra. Aínda así, na antigüidade, a construción dunha ou doutra tipoloxía dependía fundamentalmente tanto dos materiais existentes en cada zona como do status económico do propietario. Os de máis recente construción son os de albanelería e formigón.

En xeral, obsérvase como aqueles hórreos construídos durante a segunda metade do s. XX non contan coas características ornamentais dos anteriores, construídos co fin de almacenaren o millo.

e. Estado de conservación

En canto ao estado de conservación dos hórreos do Corgo, obsérvase que a maioría está en desuso ou se modificou o seu uso orixinal, servindo en ocasións como elemento ornamental. Do total dos hórreos inventariados poderíanse considerar ruinosos o 10% do total.

7 CLASIFICACIÓN TIPOLÓXICA

Tras un proceso de síntese da información recollida, considerouse adecuado clasificar os hórreos do concello do Corgo en cinco tipos, en función dos seus materiais. Dentro do primeiro tipo atopamos dos subtipos, en función da forma en planta.

- Hórreos de madeira:
 - Hórreos de madeira rectangulares.
 - Hórreos de madeira de planta cadrada ou asturianos.
- Hórreos mixtos.
- Hórreos de pedra.
- Hórreos de albanelería.
- Hórreos de formigón.

a. Hórreos de madeira rectangulares

Os hórreos de madeira do concello do Corgo son os hórreos que contan cunha cámara de menor capacidade, xa que adoitan ter menor lonxitude e altura que os das demais tipoloxías.

Fig. 25 - Hórreo de madeira e planta rectangular

Normalmente van apoiados sobre cepas simples ou macizas. En raras ocasións atópanse con outro tipo de soporte. Chama á atención un hórreo de este tipo que se atopa elevado sobre un camiño.

Fig. 26 - Hórreo de madeira e planta rectangular

A cuberta é a dúas augas, e é a lousa de xisto o material de cobertura xeneralizado nos hórreos de madeira presentes no concello. Moitos deles

presentan elementos decorativos na cuberta, xeralmente pináculos.

Fig. 27 - Hórreo de madeira e planta rectangular

En conxunto, o seu grado de conservación non é demasiado bo.

b. Hórreos de madeira e planta cadrada ou asturianos

Os hórreos tipo asturiano da zona son de madeira de planta cadrada e de cuberta a catro augas, sendo o xisto o material de cobertura máis empregado.

Fig. 28 - Hórreo de madeira e planta cadrada, tipo asturiano

A súa sustentación é a máis alta de todos os hórreos, e consiste en rústicas pezas de pedra rematadas con tornarratos circulares de xisto, moi pouco elaborados. O espazo que quedaba debaixo da cámara usábase para gardar o carro, leña ou apeiros de labranza.

A cámara aséntase sobre a grade, que se apoia nos tornarratos, formada por catro trabes de sección considerable, cun pechamento de táboas postas a tope, e polo tanto sen ningunha fenda.

Vai cunha única porta situada nun dous lados, entregándose na parte superior a outro conxunto de traves que apoian nos esteos que forman os esquinais e soportan todo o peso da cuberta.

Non contan con elementos ornamentais de ningunha clase.

c. Hórreos mixtos

Fig. 29 - Hórreo mixto sobre cepa maciza

Os hórreos mixtos son, xeralmente, de maior capacidade que os hórreos de madeira. Moitas veces a cámara atópase elevada mediante cepas macizas, ben de cachotería de xisto ou de pedra de cantería. Outra elévase mediante cepas ou mediante celeiro.

Fig. 30 - Hórreo mixto sobre cepas

Os tornarratos van fundamentalmente en relación co tipo de soporte. No caso de que se trate de cepa maciza colócase unha soa peza tallada de granito que excede das dimensións da cámara facendo un beiril continuo. No caso de que se trate de cepas, pódese adoptar igualmente a opción anterior, ou ben se sitúa sobre cada unha das pezas de pedra.

Os lados menores ou penais construídos en perpiaño, xeralmente contan con aberturas horizontais de ventilación. Sobre o pinche descansan os gardaventos que protexen os penais do auga e do vento.

Fig. 31 - Hórreo mixto sobre cepas

Fig. 32 - Hórreo mixto sobre cepa maciza

A cuberta leva xeralmente un tellado de lousas de xisto a dúas augas con pinches cubertos con sobrepenas e aleiros moi pouco saíntes.

d. Hórreos de pedra

Só localizamos un exemplar deste tipo en todo o concello. Susténtase en tres cepas de grandes dimensións construídas con nobres pezas de cantería.

Fig. 33 - Hórreo de pedra

A cámara esta construída totalmente en pedra, constituída por un esqueleto a base de columnas verticais que se apoian en catro traves horizontais que conforman o piso chamado grade. O acabado do esqueleto estrutural na parte superior resólvese cun conxunto de traves, iguais que as da parte inferior, denominadas soleiras, sobre as que descansa o tellado.

Fig. 34 - Penal do hórreo de pedra

Como elementos decorativos está provisto de tres grandes pinacos tallados en pedra elevados sobre os gardaventos.

e. Hórreos de albanelería

Os hórreos deste tipo son de máis recente construción e xurdiron debido á escasa durabilidade da madeira á intemperie e o encarecemento da man de obra de carpinteiros e canteiros.

Fig. 35 - Hórreo de albanelería sobre cepa maciza

Son de planta rectangular, estreitos, curtos e de cuberta a dúas augas. A cámara nestes hórreos está elevada do chan, ben mediante cepas macizas ou ben mediante a construción de celeiros nos seus baixos nos que se gardaban produtos hortícolas, apeiros de labranza ou mesmo se usaba como galiñeiro. En menor número que as dúas solucións anteriores, a cámara elévase sobre cepas, e só atopamos un hórreo deste tipo formando parte dunha entrada.

Os cerramentos da cámara nesta tipoloxía resólvense a base de ladrillos ocos, aparellados e trabados con morteiro. A aireación necesaria para a conservación dos produtos almacenados conséguense coas perforacións normais ós paramentos. Existen algúns casos de hórreos de tipoloxía mixta que se arranxaron substituíndo as paredes costais e penais de madeira por ladrillos colocados como se citou anteriormente.

Fig. 36 - Hórreo e albanelería sobre cepas

A cuberta constrúese a dúas augas, e úsanse placas de cemento prefabricadas de forma maioritaria, utilizándose no resto dos casos lousas de xisto como elemento de cobertura.

A maioría de exemplares desta tipoloxía conta con pináculos como motivos decorativos case de forma exclusiva. Cabe destacar as pinturas nos costais, de diversas cores, que lle dan certa beleza plástica, predominando o uso da cor azul.

f. Hórreos de formigón

Teñen unha presenza no concello moi similar aos hórreos mixtos. Os hórreos desta tipoloxía son tamén de recente construción e aparecen polos

mesmos motivos que provocaron a aparición dos hórreos de albanelería.

Fig. 37 - Hórreo de formigón sobre cepas

Xeometricamente son de planta rectangular, contando cunha cámara de bo tamaño. A cámara nestes hórreos elévase do chan maioritariamente mediante cepas, aínda que tamén atopamos algúns provistos de celeiro e sustentados mediante cepa maciza. En dous casos o hórreo está formando parte da entrada da eira da vivenda.

Fig. 38 - Hórreo de formigón sobre celeiro

Os cerramentos da cámara no caso dos hórreos de formigón constrúense mediante pezas ou barrotes verticais de formigón que deixan entre si aberturas verticais e paralelas imitando as doelas de hórreos de madeira ou mixtos.

Coma os anteriores, a cuberta constrúese a dúas augas, e úsanse placas de cemento prefabricadas de forma maioritaria. Este tipo conta tamén con pináculos como motivos decorativos case de forma exclusiva, sendo minoritarios os que non teñen estes elementos. Cabe destacar que, en moitos casos, nas doelas e na estrutura encóntranse motivos decorativos en relevo ou

aparecen pintadas de cores diversas, que lle dan ao hórreo unha gran beleza plástica.

8 BIBLIOGRAFÍA

- BEGOÑABAS, 2002. *As construcións populares: un tema de etnografía en Galicia* (Cuadernos do Seminario de Sargadelos).
- CAAMAÑO SOÁREZ, MANUEL 2003. *As construcións da arquitectura popular. Patrimonio Etnográfico de Galicia* Edita: Consello Galego de Aparelladores e Arquitectos Técnicos.
- DE LLANO CABADO, P., 1983. *Arquitectura popular en Galicia*. Colexio Oficial de Arquitectos de Galicia.
- LOZANO APOLO, GERONIMO. LOZANO MARTINEZ-LUENCAS, ALFONSO. *Hórreos, cabazos y garallas*. Patrocinado por: Duro Felguera. SA. 2003.
- MARTÍNEZ RODRÍGUEZ, IGNACIO, *El hórreo gallego* 1975.
- NAVÉS VIÑAS, FRANCESC. AROSEMENADÍAZ, GRACIELA. RUIZ MARTÍNEZ, BELÉN. MARTÍNEZ CASAS, CONCHITA. GARCÍA CARRIÓN, RAQUEL E SAMPERE MONTLLÓ, LALI. *Arquitectura de paisaje rural de la Península Ibérica, Islas Baleares y Canarias* Ediciones Omega. 2004.
- PIÑEIRO GÓMEZ, MIGUEL ÁNGEL *Inventario e catalogación dos hórreos do concello de "O Corgo" (Lugo)*. Proxecto fin de carreira. Escola Politécnica Superior de Lugo. Universidade de Santiago de Compostela.